

Діяльність повинна спрямовуватись насамперед на подолання наявних водно-екологічних загроз в області, створення сприятливих умов для сталого, екологічно безпечного водокористування, відтворення та охорону всіх водних ресурсів на території країни з урахуванням їх транскордонного значення, а також водних екосистем.

Таким чином, принципи, реалізовані на еколого-економічних засадах, дадуть змогу досягти головної мети – забезпечити Україну та область зокрема водою високої якості і в достатніх для неї обсягах.

Список використаних джерел

1. Значення водних ресурсів і проблеми водозабезпечення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kazedu.kz/referat/169123/1> (дата звернення: 01.04.2019).
2. Проблема річок та водовикористання в Україні: навч. посібник / Гураков А. А. – Київ, 1999.
3. [World Water Resources by country](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_total_renewable_water_resources) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_total_renewable_water_resources (звернення: 01.04.2019).
4. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління : підручник / А. В. Яцик, Ю. М. Грищенко, Л. А. Волкова, І. А. Пашенюк. – К. : Генеза, 2007. – 358 с.
5. Регіональний офіс водних ресурсів в Хмельницькій області / Річний звіт РОВР у Хмельницькій області з питання управління водними ресурсами // Хмельницький – 2019.
6. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2017 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.apr.adm-km.gov.ua/uploads/files/Natsdopovid.pdf> (дата звернення: 28.03.2019).

УДК614.7:631.11:636.002.68

Л.І. Мокляк, д.с.-г.н, професор, зав. відділом
В.О. Пінчук, к.с.-г.н., с.н.с., старший науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН

ЕМІСІЯ АМІАКУ ТА ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ З ПОБІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

Розраховано емісію NH₃, N₂O і CH₄ побічної продукції тваринного походження за адміністративними областями, категоріями господарств, видами тварин та системами прибирання, зберігання і використання гною в Україні згідно методології Міжурядової групи експертів з питань змін клімату (IPCC). Встановлено, що 93,5% викидів NH₃ і N₂O в Україні пов'язані з системами зберігання гною у твердому стані та на пасовищі, джерелом 54,6% викидів NH₃, N₂O і CH₄ в Україні є господарства населення і 37,2% - галузь скотарства. Показано, що однією з причин викидів і втрат азоту є не раціональне використання гною у сільському господарстві як органічного добрива.

Ключові слова: Емісія, парникові гази, аміак, тваринництво, побічна продукція, втрати азоту.

Основною причиною утворення та надходження в атмосферу аміаку та парникових газів (ПГ) від галузі тваринництва є те, що весь технологічний процес виробництва продукції тваринництва супроводжується використанням та утворенням органічної речовини, при розкладанні якої як в аеробних так і в анаеробних умовах відбувається утворення та емісія цих газів [1, с. 2]. У сільському господарстві гній та послід тварин є основним джерелом викидів аміаку [2, с. 2].

За даними Національного кадастру в 2016 р. викиди ПГ у CO₂-екв. від «Кишкової ферментації» і «Прибирання, зберігання і використання гною» у секторі «Сільське господарство» становили 3,8% викидів від загальної кількості ПГ в Україні, та 30,3% в структурі сільського господарства України [3, с. 2]. Національний кадастр надає інформацію стосовно викидів ПГ сектору «Сільське господарство» лише у межах категорій викидів ПГ на рівні країни. Для екологічної оцінки забруднення повітря та втрат азоту від викидів аміаку, закису азоту і метану з побічної продукції тваринного походження необхідно враховувати вплив наступних факторів: локалізацію тваринництва, категорії господарств, вид і поголів'я тварин та системи прибирання, зберігання і використання гною, що і стало метою досліджень.

Основною нормативно-правовою базою проведення досліджень є Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» та міжнародні екологічні договори: Київський протокол Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) та Гетеборзький протокол Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (CLRTAP) Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй (UNECE) [4-6, с. 3].

Вихідними даними для розрахунків були статистичні матеріали Державної служби статистики України стосовно поголів'я сільськогосподарських тварин різних видів (ВРХ, свині, птахи) та статеві-вікових груп усіх категорій господарств за 2016 р. [7, с. 3]

Екскреція азоту з гноем тварин розраховували за рівнянням 1 [8, с. 3]:

$$N_{\text{excretion}} = \sum_i (AAP_i \times N_{\text{excretion coefficient}_i}), \quad (1)$$

де $N_{\text{excretion}}$ - екскреція азоту з гною сільськогосподарських тварин, тис т/рік;

AAP_i - середньорічне поголів'я i -го виду/категорій тварин, тис. голів [7, с. 3];

$N_{excretioncoefficient}$ - коефіцієнт екскреції i -го виду/категорій тварин, кг N/гол./рік [3, с. 2].

Прямі викиди N_2O та втрати азоту від емісії NH_3 і NO_x в результаті прибирання, зберігання та використання гною розраховували за рівняннями 2, 3 [9, с. 3]:

$$N_2O_{D(mm)} = \left[\sum_S \left[\sum_T (N_{(T)} \times N_{ex(T)} \times MS_{(T,S)}) \times EF_{3(S)} \right] \times \frac{44}{28} \right] \quad (2)$$

$$N_{емісія-MMS} = \sum_S \left[\sum_T \left[(N_{(T)} \times N_{ex(T)} \times MS_{(T,S)}) \times \left(\frac{Frac_{газMS}}{100} \right) \right] \right] \quad (3)$$

де: $N_2O_{D(mm)}$ - прямі викиди N_2O в результаті прибирання, зберігання та використання гною, тис. т N_2O /рік;

$N_{емісія-MMS}$ - кількість азоту, що втрачається з гною від емісії NH_3 і NO_x , тис. т N/рік;

$N_{(T)}$ - середньорічне поголів'я T -го виду/категорій тварин [7, с. 3];

$N_{ex(T)}$ - середньорічне виділення азоту на одну голову T -го виду/категорій тварин, кг N/гол./рік;

$MS_{(T,S)}$ - частка сумарного виділення азоту для T -го виду/категорій тварин, що обробляється у межах S -системи прибирання, зберігання та використання гною, без розмірності [3, с. 2];

$EF_{3(S)}$ - коефіцієнт викидів для прямих викидів N_2O від S -системи прибирання, зберігання та використання гною, кг N_2O -N/кг N в системі S [3, с. 2];

$Frac_{газMS}$ - відсоткова частка емісії N_u обробленому гної T -го виду/категорій тварин у межах S -системи прибирання, зберігання та використання гною, % [10, с. 3];

S - система прибирання, зберігання та використання гною;

T - вид/категорія тварин;

$44/28$ - коефіцієнт перетворення викидів N_2O -N_(mm) у викиди N_2O _(mm).

Викиди аміаку в результаті прибирання, зберігання та використання гною розраховували за рівнянням 4:

$$NH_{3_{твар}} = N_{емісія-MMS} \times \frac{17}{14} \quad (4)$$

де: $NH_{3_{твар}}$ - викиди аміаку в результаті прибирання, зберігання та використання гною, тис. т NH_3 /рік;

$17/14$ - коефіцієнт перетворення викидів NH_3 -N у викиди NH_3 .

Викиди CH_4 в результаті прибирання, зберігання та використання гною розраховували за рівнянням 5 [9, с. 3]:

$$CH_{4_{твар}} = \sum_{(T)} \frac{(EF_{(T)} \times N_{(T)})}{10^6} \quad (5)$$

де: $CH_{4_{твар}}$ - викиди CH_4 в результаті прибирання, зберігання та використання гною для встановленого поголів'я тварин, тис. т/рік;

$EF_{(T)}$ - коефіцієнт викидів для встановленого поголів'я тварин, кг CH_4 /гол./рік [3, с. 2];

$N_{(T)}$ - середньорічне поголів'я T -го виду/категорій тварин [7, с. 3];

T - вид/категорія тварин.

Середньорічне поголів'я сільськогосподарських тварин визначали шляхом розрахунку середньої арифметичної міжпоголів'ям на початок і кінець року. За розрахунками в Україні (2016 р.) у складі гною від сільськогосподарських тварин виділилося 373,4 тис. т азоту. За адміністративними областями - від 4,3 (Луганська обл.) до 32,9 тис. т азоту (Вінницька обл.). Найбільше азоту виділяється з гною ВРХ - 186,4 тис. т/рік, свиней - 107,0 і посліду птиці - 80,0 тис. т/рік. Залежно від системи прибирання, зберігання і використання гною, азот гною перетворюється на NH_3 і N_2O . На основі даних Національного кадастру стосовно використання систем поводження з гномом різних видів сільськогосподарських тварин усіх категорій господарств України, розраховано викиди NH_3 і N_2O на рівні адміністративних областей. Загалом в Україні (2016 р.) від систем прибирання, зберігання і використання гною у повітря виділилося 163,5 тис. т NH_3 /рік і 5,1 тис. т N_2O /рік. За адміністративними областями найбільше викидів NH_3 у Вінницькій, Київській і Черкаській обл. - у середньому 12,6 тис. т/рік. Найменше викидів в Луганській, Миколаївській і Чернівецькій обл. - у середньому 3,0 тис. т/рік. Викидів N_2O найбільше у Вінницькій і Полтавській обл. - у середньому 362,9 т/рік. Найменше - у Луганській, Донецькій і Чернівецькій обл. (у середньому 101,8 т/рік). За розрахованих показників викидів NH_3 і N_2O , втрати азоту (вивітрювання) внаслідок амоніфікації і денітрифікації гною становлять 138,4 тис. т/рік. Для порівняння у 2016 р. у складі органічних добрив внесено у ґрунт за розрахунковими даними 132,4 тис. т N/рік, що на 6 тис. т N/рік менше порівняно з втратами азоту. Водночас, розраховані показники вивітрювання азоту не враховують минулорічний гній, який не було внесено у ґрунт в поточному році як органічне добриво під сільськогосподарські культури. Зокрема у 2016 р. внесено N у ґрунт з органічними добривами лише 34% від загального азоту гною від екскреції сільськогосподарських тварин в 2015 р. За такої тенденції з року в рік, гній накопичується і стає значним джерелом забруднення навколишнього природного середовища сполуками азоту. Встановлено, що основним джерелом викидів NH_3 і N_2O в Україні є система зберігання гною у твердому стані 75,8% та гній, що залишається на пасовищах - 17,7% від загальної кількості викидів NH_3 і N_2O в Україні. За розрахунками в Україні в 2016 р. внаслідок метаногенезу гною утворилося 47,37 тис. т CH_4 /рік. Найбільше викидів в Київській, Вінницькій і Черкаській обл. у середньому 4,4 тис. т CH_4 /рік, найменше викидів в Луганській, Миколаївській і Чернівецькій обл. у середньому 0,7 тис. т CH_4 /рік. За видами сільськогосподарських тварин найбільше викидів NH_3 і ПГ з гною ВРХ 37,2%, свиней 34,4 і посліду птиці 28,4% від загальної кількості викидів NH_3 і ПГ в Україні, що пов'язано з відмінностями за поголів'ям тварин різних видів, біологічними особливостями видів та категорій тварин та

з використанням різних систем поводження з гноєм відповідно до виду тварин. Залежно від категорій тваринницьких господарств України найбільше викидів NH_3 і ПГ з гною тварин від господарств населення 54,6%, сільськогосподарських підприємств 43,0 і фермерських господарств 2,4%. Це пов'язано з тим, що у приватному секторі зосереджено значне поголів'я сільськогосподарських тварин (47,6%) і використовують лише системи зберігання гною у твердому стані та на пасовищі, які мають найбільші викиди NH_3 і ПГ. Отже, на основі методології Міжурядової групи експертів з питань змін клімату (IPCC) розраховано емісію NH_3 , N_2O і CH_4 з побічної продукції тваринного походження за адміністративними областями, категоріями господарств, видами тварин та системами прибирання, зберігання і використання гною в Україні в 2016 р. Встановлено, що 93,5% викидів NH_3 і N_2O в Україні пов'язані з системами зберігання гною у твердому стані та на пасовищі, найбільшим джерелом викидів NH_3 , N_2O і CH_4 в Україні 54,6% є господарства населення і 37,2% галузь скотарства, а однією з причин втрат азоту від емісії NH_3 і N_2O є не раціональне використання гною у сільському господарстві України як органічного добрива у 2016 р. внесено азоту у ґрунт з органічними добривами під сільськогосподарські культури лише 34% від загального азоту гною від екскреції сільськогосподарських тварин в 2015 р.

Таким чином, зниження викидів NH_3 і ПГ полягає у ефективному використанні природних і енергетичних ресурсів з мінімізацією втрат поживних речовин, і зниженням антропогенного навантаження на навколишнє природоесередовище впродовж процесу виробництва та споживання сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел

1. Никифорок О.В. Актуальні екологічні проблеми впливу тваринництва на стан атмосферного повітря / О.В. Никифорок, О.В. Тертична, В.П. Бородайта ін. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві». - Київ, 6-8 липня 2016. - К.: ДІА, 2016. – С. 119–122.
2. Guidance document for the prevention and abate of ammonia emissions from agricultural sources. ECE / EB.AIR / 120 [Електронний ресурс]: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2012/EB/ECE_EB_AIR_120_ENG.pdf (Дата звернення 13.03.2019).
3. Ukraine's Greenhouse Gas Inventory 1990–2016 / The Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine. □ Kyiv, 2018. p. 519 [Електронний ресурс]: https://menr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/kadastr2016/ukr-2018-nir-23may18.zip (Дата звернення 12.03.2019 р.).
4. Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» / Відомості Верховної Ради, 2015, №24, ст. 171.
5. UN Framework Convention on Climate Change, UNFCCC, 1992. [Електронний ресурс]: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (Дата звернення 13.03.2019).
6. Convention on long-range transboundary air pollution, United Nations. Geneva, 1979. [Електронний ресурс]: http://www.un.org/ar/events/biodiversity2010/pdf/AirPollution_convEN.pdf (Дата звернення 13.03.2019 р.).
7. The Statistical Yearbook: «Animal production of Ukraine», 2017. Kyiv. 141 p. [Електронний ресурс]: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/05/zb_tu2016_pdf.zip (Дата звернення 12.03.2019 р.).
8. Methodology and Handbook Eurostat / OECD Nutrient Budgets, 2013. [Електронний ресурс]: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/aei_pr_gnb_esms_an1.pdf (Дата звернення 12.03.2019 р.).
9. 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories; GHG Inventory. [Електронний ресурс]: https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/russian/pdf/4_Volume4/V4_10_Ch10_Livestock.pdf (Дата звернення 12.03.2019 р.).
10. Национальный кадастр антропогенных выбросов из источников и абсорбции поглотителями парниковых газов в Украине за 1990-2012 / Министерство экологии и природных ресурсов Украины. - Киев, 2014. - 577 с.

УДК 528.94

¹В.І. Мокрий, д.т.н., доц., ¹О.І. Мороз, д.т.н., проф.,
¹І.М. Петрушка, д.т.н., проф., ¹І.Я.Казимира, к.т.н., доц.,
²Р.М.Гречаник, к.с.-г.н., доц., ³Т.З.Гречух, к.фіз.-мат.н., доц.
¹Національний університет «Львівська політехніка»,
²Департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної
державної адміністрації,
³Львівський Національний Університет ім. Івана Франка

ГІС-ТЕХНОЛОГІЇ МОНІТОРИНГУ ГЕМЕРОБІЇ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО БІОСФЕРНОГО РЕЗЕРВАТУ «РОЗТОЧЧЯ»

Розглянуто геоінформаційну систему елементів гемеробії ландшафтів Розточчя, побудовану за результатами моніторингових досліджень. Розроблені геоінформаційні технології моніторингу та управління екологічною безпекою транскордонними природоохоронними територіями забезпечують одержання оперативної, об'єктивної і повної інформації про сучасний стан заповідного, рекреаційно-господарського, урбанізованого комплексів екологічної мережі, проектування лісоекологічних та гідроекологічних коридорів, оптимізації функціонального зонування біосферного резервату «Розточчя».